

Toch is de analyse van de 'transformatie' en 'stabilisatie' van begrippen die Van der Windt ontvouwt — hoe goed ze ook is gedocumenteerd en hoe genuanceerd en zuiver geformuleerd — naar mijn indruk niet helemaal volledig. Dat ligt niet aan de aanpak op zich. Het probleem is eerder, dat Van der Windt zijn eigen richtlijnen niet in alle opzichten consequent heeft gevolgd. Het brede perspectief dat hij in zijn inleiding biedt, wordt in de loop van het boek drastisch vernauwd. Na het hoofdstuk over de opkomst van de natuurbescherming voor de eerste wereldoorlog vertoont het verhaal een duidelijke breuk. Het betoog neemt dan een internalistische wending. Buitenlandse invloeden en maatschappelijke verhoudingen die in de beginfase van de natuurbescherming nog een grote rol speelden, worden nauwelijks meer als relevant beschouwd zodra de natuurbeschermingsbeweging eenmaal was ontstaan. De 'rest van de samenleving', die volgens Van der Windt de ontwikkeling van begrippen mede zou bepalen (naast de wetenschappers en de 'reële' natuur), blijkt in werkelijkheid voornamelijk te bestaan uit boeren, bosbouwers en beleidsambtenaren; andere maatschappelijke groeperingen en instanties worden meer pro memoria vermeld (bijvoorbeeld 201). De discussie die hij beschrijft lijkt zich vrijwel alleen af te spelen in de wereld van de nota's, notities, plannen en verslagen. Impliciet houdt de auteur er kennelijk de opvatting op na dat de ontwikkeling van het denken over de natuur in Nederland na de institutionalisering van de natuurbescherming rond de eerste wereldoorlog praktisch uitsluitend door interne factoren werd bepaald. Maar de denkers, inclusief de 'bewegingsintellectuelen', opereerden binnen organisaties en instellingen, die hoe dan ook van een maatschappelijk draagvlak afhankelijk waren. Om te begrijpen waarom sommige ideeën een vastere status kregen dan andere, is het dus ook nodig te onderzoeken waardoor die organisaties meer of minder aanhang in de samenleving verwierven, waardoor ze meer of minder gewicht in de schaal legden in de discussie over natuurbescherming en waardoor de inbedding van bepaalde stromingen van natuurbeschermers bij de overheid tot stand kon komen. Wanneer Van der Windt zijn contextuele perspectief tot de uiterste consequentie had doorgevoerd, zou hij deze vragen natuurlijk in zijn analyse hebben betrokken. Maar ook zonder dat logische sluitstuk is het boek al vernieuwend en instructief genoeg.

C. A. Davids

H. M. T. M. Giebels, *Katholicisme en socialisme. Het zelfbeeld van de Eindhovense christen-socialisten in het spanningsveld tussen traditie en moderniteit 1885-1920* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1994, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland IC; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1994, xxxi + 584 blz., f87,50, ISBN 90 70641 49 6).

In het kader van de studies over het socialisme en de moderne arbeidersbeweging in Brabant verscheen in de serie 'Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland' (onder hoofdredactie van H. F. J. M. van den Eerenbeemt) de dissertatie van Giebels over de opkomst en ontwikkeling van het socialisme in Eindhoven. Na de publikaties over dit thema van Ten Teije (over Breda, 1986), Van Gaal (over Den Bosch, 1989) en van Wagemakers (over Tilburg, 1990) lag de geschiedschrijving van de socialistische beweging in Eindhoven in de lijn der verwachting. In een goed gedocumenteerde en zeer leesbare studie geeft Giebels een boeiend

verhaal over de strijd van de eerste Eindhovense socialisten. Zij bepleitten een samengaan van katholicisme en socialisme, enigszins te vergelijken met hun protestantse medechristenen rond het blad *De blijde wereld*. Maar in Brabant had men te maken met een sterk hiërarchisch gestructureerde rooms-katholieke kerk, die geen enkele ruimte liet voor zelfstandig denken en handelen in het gemeenschappelijk-politieke vlak en, anders dan bij de protestanten in het algemeen het geval was, hun geloofsgenoten met uitstoting bedreigden.

Een enkele jonge arbeider — katholiek gedoopt en opgevoed, vaak met slechts enige jaren lagere school — trotseert de afwijzende houding van de kerk en van familie en kennissen. Vermeld mag worden de houtbewerker Hendrik Rooijmans, die in 1894 kennismakte met de propagandist Spiekman en enige jaren later het initiatief nam tot een breuk met de onder geestelijke leiding staande RK Volksbond, hetgeen leidde tot de oprichting van de onafhankelijke 'Christelijke werkliedenvereniging De Eendracht'. In 1900 werd door deze vereniging het maandblad *'De Eendracht'* opgericht, dat zich krachtig inzette voor samengaan van godsdienst en socialisme. Omstreeks deze periode verenigde zich ook een aantal vooruitstrevende Eindhovenaren, in een neutrale organisatie 'Eindhoven vooruit', die zich onder andere ten doel stelde progressieve kandidaten te steunen voor tweede kamer- en gemeenteraadverkiezingen, maar die soms op het terrein van woningbouw, alcoholbestrijding en onderwijs (oprichting van een HBS) actief zou zijn. Tot haar leden behoorden de gebroeders Gerard en Anton Philips, die ook aan de coöperatie 'Helpt elkander' en aan het genoemde maandblad financiële steun verleenden. Een belangrijk man achter deze activiteiten was Eduard Redelé — een katholieke zeepfabrikant, geboren in 1866 in Eindhoven en een achtemeef van de gebroeders Philips. In zijn jonge jaren schreef hij gedichten en had hij contact met Frederik van Eeden. Wij leren hem uit de studie van Giebels kennen als een bevlogen man en een groot idealist. In *'De Eendracht'* schreef hij vele artikelen over het 'niet-materialistisch socialisme' en in de jaren 1902 en 1903 polemiseerde hij met Anton Pannekoek in *'De nieuwe tijd'* over godsdienst en socialisme. In deze tijd komt hij in conflict met *Het Volk*, dat zijns inziens voor gelovigen kwetsende berichten opneemt. De kwestie kwam op het SDAP-congres in Dordrecht (1904) nog aan de orde, maar behoudens een enkele stem (onder andere van Schaper) ondervond Redelé voor zijn ideeën in de SDAP weinig of geen gehoor. Ook door de felle reacties tegen zijn persoon zou Redelé zijn activiteiten in 1907 moeten staken. Als een gebroken man werd hij in een psychiatrisch ziekenhuis opgenomen en overleed op 47-jarige leeftijd. Terecht merkt Giebels op, dat Redelé in de socialistische geschiedschrijving ten onrechte onderbelicht is gebleven.

In 1904 werd in Eindhoven een afdeling van de SDAP opgericht en de Brabander Jan Jansen werd secretaris. Hij was werkzaam bij Philips, waar hij een belangrijke functie vervulde bij de personeelsafdeling en aanvankelijk veel vertrouwen genoot van de gebroeders Philips. Na het vertrek van Redelé was Jansen de belangrijkste voorman van het Eindhovense christen-socialisme en hij voerde in het openbaar vaak een hard gevecht met de katholieke geestelijkheid, die ook hem de communie weigerde, waardoor deze oprechte katholiek pijnlijk werd getroffen.

In de loop der jaren zou door de uitbreidingen van Philips ook het ledental van de SDAP-afdeling toenemen, in het bijzonder met nieuwelingen van elders. Hierdoor werd het harmoniemodel van het Brabantse christen-socialisme steeds meer verdrongen door het conflictmodel van het landelijk socialisme, hetgeen niet alleen tot interne problemen aanleiding gaf, maar ook de goede relatie met Philips, die door de autochtone Eindhovense socialisten was opgebouwd, in gevaar bracht. In 1911 zou dit leiden tot een door de 'Algemeene

Nederlandsche metaalbewerkerbond' (ANMB) uitgeroepen staking, die verloren werd en een gevoelige klap betekende voor SDAP en vakbond in Eindhoven. In de komende jaren zou de Eindhovense SDAP zich nauwelijks meer onderscheiden van een afdeling elders in den lande. Hoewel Giebels met zijn studie een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de geschiedenis van het socialisme in Eindhoven beschrijft hij de ontwikkelingen zo gedetailleerd en in bijzonderheden, dat soms de rode draad in het verhaal verloren dreigt te gaan — en dat kan bij dit onderwerp zeker niet de bedoeling zijn! Zijn streven naar acribie leidt ertoe, dat bepaalde onderwerpen tot in de kleinste onderdelen worden behandeld; een voorbeeld is met name de uitgebreide uiteenzetting over de gang van zaken met de verbruikscoöperatie. Aan de andere kant is het te betreuren, dat hij slechts zijdelings ingaat op de opkomst van het socialisme in Brabantse gemeenten als Breda, Tilburg en Den Bosch en een vergelijking tussen deze steden en Eindhoven niet verder wordt uitgewerkt. Ook een nadere uiteenzetting over de verhouding socialisme en godsdienst in landelijk perspectief, mede tegen de achtergrond van de ontwikkeling in het protestantse milieu, zou voor de hand hebben gelegen. De discussies in de SDAP over de relatie tot de godsdienst worden door Giebels wel vermeld, maar verdient in deze studie meer aandacht.

In de gemeentepolitiek speelden de socialisten in het Eindhovense aanvankelijk geen enkele rol. Tot de herindeling van 1920 bestonden er zes gemeenten — Gestel, Stratum, Strijp, Tongelre, Woensel en Eindhoven —, die in genoemd jaar werden samengevoegd tot het tegenwoordige Eindhoven. In 1913 kwam J. Jansen als eerste SDAP-er in de gemeenteraad van Woensel. Op 21 mei 1919, de eerste raadsverkiezing na de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, werden in vijf van de genoemde gemeenten in totaal acht raadsleden gekozen. Het begin van de parlementaire fase van de SDAP in Eindhoven, zo schrijft Giebels enthousiast. Maar bij de verkiezing in 1920, voor de raad van Groot-Eindhoven, viel de SDAP terug op drie zetels! Een verklaring hiervoor geeft de auteur niet.

In een korte epiloog beschrijft Giebels de lotgevallen van de SDAP in de jaren 1920-1960. Weinig kwam er door de socialisten in de gemeenteraad tot stand. Het aantal zetels bedroeg zes in 1939; in 1946 verkreeg de PvdA er negen. In het laatstgenoemde jaar sprak het episcopaat geen verbod uit over het stemmen op de PvdA. Giebels schrijft in zijn samenvatting dat toen uiteindelijk de doorbraak in de verhouding tussen katholicisme en socialisme een feit was geworden. De publikatie van het mandement in 1954 maakte aan deze illusie echter spoedig een einde.

G. W. B. Borrie

M. G. Kemperink, *Nederlands toneel in het fin de siècle 1890-1900* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1995, 202 blz., f39,50, ISBN 90 5356 145 5).

Het boek opent met de situatie rond 1890, als een 'oude' toneelstijl beïnvloed wordt door de (realistische) *Meeningen*. Prototypisch zijn salonstuk en melodrama. Daarna volgt een uiteenzetting over het naturalisme: eerst wordt het buitenlandse naturalisme behandeld (Antoine, Ibsen); dan het Nederlandse, gevolgd door een profielschets van het naturalistisch repertoire. Tenslotte volgt een uiteenzetting over het symbolistisch toneel. Ook nu wordt éerst gekeken naar het buitenland en dan naar de eigen oogst. In dit slothoofdstuk worden